

Dr. Konecz János

A KÖZMŰVELŐDÉS DIDAKTIKAI ÉS METODIKAI
KÉRDÉSEIRŐL

/Megnyitó előadás/

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 15 éves Pedagógiai Nyári Egyeteme mellett korban félidős testvére - a TIT Művelődésselméleti Nyári Egyeteme - évtizedünk jelentős kulturpolitikai fóruma. Életrehívása az MSZMP X. kongresszusát követő időszakra esik, azokra az évekre, amelyek során széles körű társadalmi összefogással előkészítettük a Központi Bizottság közművelődés-politikai állásfoglalását, a közművelődési törvényt. Ezek megvalósítása folyamatosan napirenden szerepel.

Ha áttekintjük a Művelődésselméleti Nyári Egyetem témáit, azok címükben is jelzik aktualitásukat, hiszen olyan kérdésekkel foglalkoznak: mint művelődés és szocializmus; a felnőttoktatás; a közművelődés; az izlés és műveltség - izlés és társadalom; a munkásművelődés; a művelődésszichológia legfontosabb összefüggései.

Ha valaki visszaemlékezik arra a több tucat előadásra, amelyek e kérdésekről elhangzottak, illetve publikálásra kerültek, akkor valószínű elfogadja azt az értékelést, hogy ezek az elemzések sok újat adtak mindannyiunknak, és - ami a legfontosabb -, a legidősebb kérdésekhez kapcsolódva továbbgondolásra is ösztönöztek. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat helyesen döntött, amikor 1978-ban a felsorolt kérdések sorában - a tartalom mellett oly fontos - didaktikai és metodikai, összességében közművelődéspedagógiai kérdéseket iktatott.

A megnyitó előadás vállalkozása nem terjedhet többre, mint néhány mozaikszerű elemet - talán összefüggést - felvetni a társadalom, a közművelődés, a didaktika és a metodika között.

A politika és a pedagógia viszonyának, a társadalom és a műveltség összefüggésének megfogalmazása nem újkeletű. A több évszázados történelmi visszatekintést mellőzve csupán a marxizmus-leninizmus klasszikusainak idevonatkozó gondolataira utalunk. K.Marx és F.Engels többször foglalkozott azzal, hogy a dolgok megjelenési formája nem azonos a dolgok lényegével, tehát a jelenség és a lényeg összefüggését szinte naponta fel kell tárni, és meg kell magyarázni. Lenin írásaiban találkozzunk a politika és a pedagógia viszonyának ama megközelítésével, mely szerint a politika - elsődlegessége mellett - mindig magán hordja a pedagógia bizonyos elemeit is. Lenin a proletárdiktatura funkcióinak kifejtése során jelentős szerepet szánt a nevelő funkció kibontakozásának, különösen a fejlődés konszolidált szakaszaiban.

A hazai társadalom és művelődéstörténeti áttekintés az utóbbi évtizedekre vonatkozóan is jól kifejezi a művelődés szerepét gazdasági és társadalmi előrehaladásunkban. Minden olyan megközelítés, amely a művelődést vagy annak didaktikai, metodikai elemeit a legfontosabb gazdasági és társadalmi tartalmi törekvésektől elvonatkoztatva vizsgálja, szükségszerűen nem szolgálja legfontosabb napi feladataink megvalósítását. Áttekintve a mostani nyári egyetem tematikáit, előadásait - és ismerve előadóit -, a tárgyalt témák máhozkööttségét különösen értékesnek lehet tartani.

Oktató-nevelő munkánk folyamatában fontos a megfelelő történelemszemlélet kialakítása. Csak közvetve jegyezzük meg, hogy nagyon indokolt a történelem érettségi visszaállítása a középiskolákban. Mai fejlődési eredményeinknek és problémáinknak nem kevés esetben olyan történelmi előzményei vannak, amelyek ismerete nélkül értéktelenségünk sokkal szegényebb lenne. E helyen csupán néhány tartalmi-módszertani tényezőt emelünk ki:

Az egyik kérdés a megemlékezéseink a győzelmekről és a vereségekről. Természetesen nem probléma - sőt helyes -, ha mindkét jellegű eseményről megemlékezünk, de az már vitatható, ha vereségeink évfordulóját "ünnepeljük". Ilyennel pedig olykor találkozunk. Illő ugyanakkor, hogy történelmi sikereinkről - illő tisztességgel és szerénységgel - ünnepi formában is szóljunk. Ezek az ünnepek ugyanakkor ne csökkentsék az eredmények értékelésének realitástartalmát. Azt igyekezzünk érzékeltetni, hogy történelmi sikereink záloga szinte mindig két tényre vezethető vissza: a haladó erők egységére - egy progresszív program alapján, illetve egy természetszerű kötődésre a kor előremutató nemzetközi erőihez. A sok példa közül kiemelhetjük a Rákóczi-szabadságharcot, az 1848/49-es polgári forradalmat és szabadságharcot, az 1918-as polgári demokratikus forradalmat, a Magyar Tanácsköztársaságot - és ebben a folyamatban a felszabadulás utáni fejlődésünket. A történelem eseményei ugyanakkor azt is bizonyítják, hogy vereségeink, kudarcaink - amelyekből sok jutott nemzetünk multjában - abba gyökereztek, hogy a hazai politika meghatározója a reakció volt, amely szekerét természetszerűleg kötötte a nemzetközi reakcióhoz. Ennek számos megnyilvánulása közül elegendő talán a két világháborúban való részvételünkre, annak következményeire és tanulságaira utalnunk.

A megemlékezések számának gazdagodó tartalmiságában egy másik elemre is utalnunk kell. Ez pedig a győzelmek, az előrevívó események emlékének ápolásában, a harcban és az alkotásban megnyilvánuló hazafiság értéke. Helyes és indokolt, hogy győztes harcainkról és harcosainkról illő módon emlékezünk. Ez általában rendjén szokott történni. Nem jó azonban, ha mellettük megfeledkezünk a hazafiság munkában és alkotásban megnyilvánuló történelmi elemeiről. Hiszen nem lettek volna harci győzelmek, ha nincsenek "szürke hétköznapok" a mindennapi munkában, a javak előteremtésében. Nekünk a történelem alkotó hazafiairól is méltó módon kell megemlékeznünk. Azt kell tudnunk érzékeltetni, hogy mindenkori társadalmi körülmények, a haladás legfontosabb kérdéseivel való viszonyulás döntötte el,

hogy a - természetesen egységes - hazafiság mely eleme kap nagyobb hangsúlyt és szerepet.

Csak az ilyen megközelítés következtetései adhatnak a mai nevelőmunkához helyes tartalmat. Ebből következik ugyanis hazafiságunk és internacionalizmusunk olyan meghatározó eleme, mint a nemzetközi haladáshoz, a szocialista közösséghez kötődés, továbbá az, hogy a békés építőmunka időszakában idehaza két fontos feladatunk van: az alkotás - az adott követelmények szerint, és készen állni az alkotás eredményeinek megvédésére. A "jót s jól, ebben van a nagy titok" - gondolata nem véletlenül maradt időtálló az évtizedek során. Mondanivalója sokat ad a mának.

Nem kell félnünk a történelmi személyiségek reális bemutatásától, sőt erre törekedni szükséges, de ügyeljünk arra, hogy az "emberi gyarlóságok" felvillantása ne homályosítsa el azt az értéket, amit egy személyiségben tisztelünk.

A történelem nevelő hatását erősíti a gazdagodó helytörténeti, munkásmozgalom-történeti, honismereti munka is. Ennek hasznosítása ismeretterjesztésünk most formálódó területe, hiszen egy-egy megye, város, község vagy éppen tájegység történetének marxista feldolgozása az utóbbi évtizedben kezdett lendületesen fejlődni.

A gazdasági kérdésekkel való foglalkozásra is csak cimszavakban utalunk. Alapvető feladatunk a fejlődés mennyiségi elemei mellett a minőségi, a hatékonysági tényezők eddiginél nagyobb mértékű hangsúlyozása. Mindezt nem annak árán, hogy bárki is megkérdőjelezze eddigi fejlődésünket, eredményeinket, hanem annak hangsúlyozásával, hogy a körülmények és a követelmények változása most - és várhatóan hosszú távon - a minőségi elvárások növekvő jelenlétével jár. Ebből következően megnövekszik a szellemi tőke szerepe az előrehaladásban. Megnövekszik a közgazdasági szemlélet fontossága, amely az ismeretterjesztés tartalmát és metodikáját egyaránt érinti.

A fejlett szocialista társadalom építésének menetében sajtóosan merül fel az életmód kérdése. A szocialista életmód a termelésben, a közösségi magatartásban és a magánéletben. Nem három egymástól független, és nem három valamiféle egymással kapcsolatban nem álló dolog ez, hanem egyszerűen az emberi élet egésze. A szocialista életmód is a termelésnél kezdődik. Nagyon lényeges dolog ez, bár nem új. Hangsúlyozása talán azért nem haszontalan, mert a polgári életmódvizsgálatok gyakran a munkán, a termelésen kívülre helyezik az életmódot, ebből táplálkoznak a "fogyasztói társadalom" és más elméletek. A szocialista társadalom termelői társadalom, s a szocialista életmódnak is ez az alapja. Vagyis amikor a XI. kongresszuson elhangzott gondolatokat idézzük, hogy tudnillik, tul vagyunk a "miből éljünk" kérdésen, és "hogyan éljünk" kérdése van napirenden, akkor ez a "hogyan éljünk" ott kezdődik, hogy "miként dolgozunk". Miként dolgozunk fegyelmezetten, a munkaidőt kihasználva, a munkaidő és a szabadidő egységét megteremtve, a szocialista munkakulturát kibontakoztatva.

Hazánk fejlődésében az elmúlt közel három és fél évtizedben az extenzív fejlődés sok területen azt jelentette, hogy növekedett a társadalom termelési időalapja. Hiszen 1945 után egy nagy munkanélküli tömeget lehetett és kellett bevonni a termelésbe, azután jött egy demográfiai hullám, a tankötelezettség sajnos elég alacsony volt, vagyis mindig emberek "álltak sorba" munkahelyért. Nem véletlen, hogy annak idején olyan gépeket vásároltak és építettek be, melyek köré minél több ember odafért. A hetvenes évekre ez a helyzet megváltozott. A társadalom termelési időalapja nem növekszik, sőt lényegesen csökken. Nézzünk csak néhány elemet. Először is nincs szabad munkaerő. A 48 órás munkahéthez viszonyítva a 44 órás munkahét igen jelentős csökkenés, és már bizonyos területeken 40 órás hét kerül napirendre. Helyes döntése volt a XI. kongresszusnak az, hogy a mezőgazdasági szövetkezetekben dolgozók nyugdíjkorhatárát 3t év alatt lehozzuk a munkás-alkalmazotti nyugdíjkorhatárra, tehát az 55 és 60 évre, ami azt jelenti, hogy minden évben két évjártat megy nyugdíjba. Itt is csökken az időalap.

Nagyon igazságos döntés volt a gyes, örvendetesek az eredményei is. A termelési időalapot tekintve azonban ez azt jelenti, hogy az aktív keresők jelentős része - 6-7 százaléka - rendszeresen anyasági szabadságon, gyes-en van.

Minden gondunk ellenére is javul a tankötelezettségi törvény teljesítése, és mind több fiatal elvégzi a középiskolát is, vagyis később kapcsolódik be a termelésbe. A közgazdászok számításai szerint társadalmunk termelési időalapjának - különböző okok miatt - 20 százaléka üresjárat. Áll a gép, nincs anyag, nem dolgozzák ki a munkaidőt.

Rakjuk össze az elmondottakat és így kiderül, hogy a munkaórák, a munkapercek védelme és munkára való fordítása mennyire döntő jelentőségű kérdés. A munka nálunk nemcsak jog, hanem kötelesség is. A szocialista társadalomban a munkaképes embernek - akinek minden feltétele adott, hogy dolgozzék - kötelessége dolgozni és nemcsak joga. Alapvető jelentőségű a munkaszervezés, az üzemszervezés, a hatékonyság fokozása, a kapacitás ésszerű kihasználása, a minőség javítása stb. S ebből a szempontból különösen a fiataloknak már erre az életvitelre, erre a munkakulturára kell felkészülni.

A termelésnek másik fontos eleme az új, a korszerűbb technika hatékonyabb alkalmazása. Ezért fontos, hogy az ismeretek karbantartása, az önképzés, a továbbképzés életmódbeli elemmé váljon. A tanulást életmóddá kell fejlesztenünk, hiszen ha egyszer valakinek belső szükségletévé, életmódjává válik a tanulás, akkor az kerülhet bármilyen körülmények közé, megtalálja a tanulás lehetőségét, mert azt ma meg lehet találni.

A tankötelezettségi törvényről az imént már szó esett. Volt időszak, amikor kevésbé teljesítettük. De most se legyenek illúzióink, és ne higgyük azt, hogy ez nálunk rendben van. Országosan a 16 évesek 10 százaléka nem végzi el a nyolc általánost 16 éves koráig. Csongrád megyében valamivel jobb a helyzet, itt csak 6-8 százaléka nem végzi el. Gondoljunk bele, hogy minden tizedik magyar állampolgár úgy lép ki az ál-

talános iskolából, hogy nincs meg az alapfoku képzettsége. Ennek sok oka van, de ezeknek az okoknak jó részét már nem a multból örököltük. Ezek a fiatalok már más körülmények között élnek, dolgoznak. A problémák okaiban benne van a szülői nem-törődőmség, a hatósági liberalizmus, a nevelői munka gyengesége és magának a fiatalnak a felelőtlensége is.

Aki ma kijön 16 éves korában az iskolából hat osztállyal, annak néhány év mulva külön kedvezményt adunk azért, hogy megtanulja azt, amit nem csinált meg idejében. Amikor elvégzi az esti-levelező oktatásban 18-20 éves korában a 8 osztályt, akkor "még tartja is a tenyerét" külön elismerésért. Természetesen vannak nehéz körülmények között, nehéz családi helyzetben élő fiatalok, de annyian nincsenek, hogy ilyen nagymértékű legyen az iskola korai otthagynása. Vagyis a szemléletet is helyére kell tenni. A fiatal életében az első dolog a tankötelezettség, amely törvényes kötelessége, ennek teljesítését optimális arányúvá kell tennünk.

A "hogyan dolgozzunk?" kérdésének fontos eleme a munkaidő és a szabad idő viszonya. Az elmúlt tíz évben a nálunk megjelent könyvek, folyóirat- és napilap-cikkek között mintha sokkal több szólt volna a szabad időről, mint a munkaidőről. A szabad időt pedig nem szabad elvonatkoztatni a munkaidőtől. A szabad idő Marx szavaival pihenőidő és a magasabbrendű tevékenységre való idő. Amikor nálunk úgy alakult, hogy egy sor rendezvényt munkaidőben tartottunk, akkor még 48 órás munkahét volt. Most, amikor növekszik a szabad idő, akkor a társadalmi munkát, a tanulás egy részét át kell tenni a szabad időre.

A szocialista társadalom közösségi társadalom. A szocialista társadalomban a társadalom egyénért érzett felelősségének számos nagyon fontos eleme van. József Attila szavait szabadon variálva: a társadalom nemcsak "szivére", hanem "vállára" is veszi az egyén terhének, gondjának növekvő részét. A társadalmi létbiztonság alapja az, hogy béke van a világon; hazánkban törvényesség van; a közösség felelősséget vállal az egyénért, ezért aki tisztességesen dolgozik, annak nem lehet

bántódása. A teljes foglalkoztatottság, az ingyenes egészségügyi ellátás, az iskola, az óvoda, az idősekről való gondoskodás, gyermekgondozás, lakásprogram mind ezt szolgálja. Vagyis politikai, egzisztenciális, erkölcsi téren egyaránt sok ága van a társadalom, a közösség egyénért érzett felelősségének.

És milyen az egyén felelőssége a közösségért? Ennek a megítélésében szokott a közvéleményben túlzás megfogalmazódni: amikor azt mondják, hogy "elkispolgáriasodunk", "önzők vagyunk", "egoisták vagyunk", "nem törődünk egymással" stb. Ene állításokkal szemben vegyük sorra a tényeket. Nézzük meg, hogy mennyi minden van nálunk, amely az egyén belülről vállalt felelősségét mutatja a közösségért: a kommunista szombatok, az óvodaépítési akciók, a szociális otthonok segítése, a szocialista brigádok erőfeszítései, az önkéntes véréradómozgalom, az építőtáborok, a betakarítás stb. Megannyi munka, amelyben az egyén nem alkotmányosan előírt köteletségét teljesíti, hanem annál többet. Ezt a közösségért megnyilvánuló egyéni felelősséget kell nekünk erősíteni és fejleszteni. Nem feledkezhetünk meg persze arról sem, hogy az egyének különbözőek, és vannak azért még nálunk nem kevesen, akik inkább "szívükre" veszik a világ baját, minthogy a "vállukra" vennék egy kis kérdés megoldását.

Összefoglalóan tehát a következő tényezőkre kell figyelemmel lennünk a didaktikai és metodikai munka formálása során:

- Munkánk meghatározója, hogy immár több mint két évtizedes konszolidált szocialista építőmunka tapasztalatai alapján kialakított és elfogadott jövőtervünket realizáljuk a fejlett szocialista társadalom építése során. E társadalmi jövőterv - amelyet Pártunk XI. kongresszusa fogadott el - a marxizmus-leninizmus eszmerendszere és módszere alapján, a szocialista építőmunka hazai és nemzetközi gyakorlata tapasztalatainak tudományos elemzésével készült. Pártunk programnyilatkozatát társadalmunk egésze magáévá tette, és ennek szellemében munkálkodunk.

- Gazdasági fejlődésünk extenzív forrásai kimerülően vannak, de nagyok még a kihasználatlan emberi-alkotói tartalékok, a szocialista munkakultúra lehetőségei. Növekszik a szellemi erőfeszítések szerepe a fizikai munkában is, ebből következően is a társadalmi nevelés hatékonyságának fontossága a gazdaságban.
- A proletárdiktatura és a szocialista demokrácia funkcióinak egyidejű gazdagodása fontos műveltségi összefüggéseket takar. A szocialista közgondolkodás fontos eleme a vita és a döntési, valamint a végrehajtási és értékelési kulturánk megfelelő összhangjának biztosítása.
- Növekszik a szocialista család szerepe és jelentősége a sokoldaluan fejlett embereszmény formálásában. A társadalom mind több "szolgáltató feladatot" átvesz a családtól, amely ilyen formán gazdagabbá teheti nevelő-önnevelő, a közös és az egyéni boldogságot összhangban realizáló funkcióját.
- A hazai tényezők mellett munkánk módszerét befolyásolja a nemzetközi helyzet alakulása is. A társadalom differenciált műveltségét figyelembe véve kell tudnunk választ adni a különböző kérdésekre. Az információban, a kérdések megvitatásában jelentősen megnövekszik a szóbeliség szerepe.

Számos tényezővel lehetne még bizonyítani, hogy társadalmunkban - tekintettel arra, hogy a népművelésből a közművelődésbe való "átmenet" korát is éljük - a "mivel neveljük?", "mit oktassunk?" kérdése mellett fokozatosan megnövekszik a "hogyan oktassunk?", "hogyan neveljük?" kérdése. Ez utóbbi szempontból csupán egy kérdésre utalunk - a tömegkommunikáció és a személyes kommunikáció kapcsolatára a nevelésben. A népművelő munkájának új minőségi tényezői között fontos elemként jelentkezik a korszerű technika lassu, de mégis érzékelhető betörése az oktatás, a nevelés folyamatába. Ez olyan tényező, amely népművelő munkánkat társadalmilag befolyásolja. A hagyományos elmélet és gyakorlat, valamint a korszerű technika számtani összege nem jelent új nevelést. A technika funkciója

a nevelő munkájában nem lehet több, mint alárendelt szerepben hozzájárulni a közművelődés feladatának mind teljesebb kibontakozásához. A gyermek és a felnőtt egyaránt, akit az újságtól a moziig, a tankönyvtől a televízióig a tömegkommunikáció szinte válogatás nélkül és állandóan stressz állapotban tart - szükségképpen igényli az emberi szó és logika eligazító jelenlétét és érzelmi töltését már csak azért is, hiszen az emberi gondolkodás a történelemben döntően a személyes kommunikáció hatására alakult ki. Vagyis az a döntő, hogy a társadalom képes legyen a technikát humanizálni az oktató-nevelő munkában, és ne következhessek be az oktató-nevelő munka mechanizálódása a technikában. Roger Gallal értünk egyet, aki szerint "a módszer értéke nem az alkalmazott dolgokban, eszközökben, technikában, hanem a módszerekben életet öltő szellemben rejlik."

Meghaladná vállalkozásunk lehetőségét, ha képet akarnánk rajzolni arról, hogy a közművelődés dolgozói szaktudományi felkészültsége és szaktudományi nevelőmunkája, valamint az új követelmények között az összhangnak vagy az ellentmondásnak milyen stádiumát éli a mai művelődés. A szakirodalomban a reális optimizmustól a túlzott pesszimizmusig a megítélés széles skáláját találjuk. A tudományos-technikai forradalom hatásának tudatos kimunkálása a népművelők szempontjából a kezdeteknél tart még. Történelmi távlatu folyamatról lévén szó, a türelmetlenség és a kapkodás veszélyes. Radován Richta és munkacsoportja a pedagógia és az új követelmények viszonyáról leszögezi, hogy "a pedagógiai elmélet és gyakorlat eddig nem volt képes megbirkózni a világ megismerésében és átalakításában végbement minőségi átalakulással, elsősorban a klasszikus elmélet szemléletes elképzeléseiről a modern tudomány absztrakt racionális fogalmaira való áttéréssel". E téren a nevelés ma előbbre tart, mint a 60-as években, de távol vagyunk még az ellentmondás elméleti és különösen a gyakorlati megoldásától. Az ellentmondás gyökerét az képezi, hogy az iskola és az arra épülő közművelődés a tudományos ismeretek mennyiségi növekedését követve alakította ki művelődési anyagát. Ez azt jelentette, hogy az adott tudományág kicsinyített, de mennyiségileg így is óriási mását a-

karta továbbítani. Bonyolította a helyzetet az is, hogy az oktatási, a közművelődési anyag strukturája követte a tudományokban lejátszódó differenciálódás ütemét, ahelyett, hogy egy integrált világkép kialakítását, a teljesítményképes tudás elsajátítását biztosítani tudta volna. Ma már világosan látható, hogy egy bizonyos határon túl amilyen mértékben növekszik a művelődési anyag mennyisége, olyan arányban csökken az oktatás-nevelés minőségi határfoka. Ennek következménye csak az lehet, hogy - Erdéy-Grúz Tibor szavaival - "a ténybeli ismeretek túlzott befogadására beállított fejekből kiszorult a gondolkodásra való képesség, a helyzetek megítélése, cselekvési, valamint magatartási elgondolások kialakítására és megvalósítására való alkalmasság. Az ilyen tudás statikus, csak passzív beilleszkedést tesz lehetővé."

A közművelődés didaktikája és metodikája alakításánál még számos elemmel kell számolni. A települési struktúra átalakul, új városrészek alakulnak ki, de még évtizedekig fennál a tanyarendszer. Másként kell a különböző körülmények között dolgoznunk. Törekedni kell az értelemre és érzelemre hatás összhangjára. Növekszik a szép, kulturált beszéd szerepe. A társadalom növekvő műveltsége lehetővé teszi, hogy ne minden kérdést zárjunk le, hagyjunk lehetőséget a továbbgondolásra is. Egymás idejét is értékelnünk kell, amikor a közművelődéssel foglalkozunk.

A didaktika és a metodika számos elemével lehetne még a beszédben foglalkozni. Ehelyett azonban átadjuk a szót az előadónak, akik a téma kiváló ismerőiként adnak áttekintést az egyes kérdésekről.